

СТУДІЙСЬКЕ МОНАШЕСТВО

Матеріали конференцій

СТУДІЙСЬКЕ МОНАШЕСТВО

М а т е р і а л и   к о н ф е р е н ц і ї

СВЯТОУСПЕНСЬКА УНІВСЬКА ЛАВРА

Конференція “Студійське монашество”

28 грудня 2006 р. Б.

Конференція “Монаша спільнота”

27 грудня 2007 р. Б.

УДК 271.5-789

ББК 86.377-6

С 88

Художнє оформлення
Романа Скиби

С 88   Студійське монашество: Матеріяли конференцій. – Львів: Свічадо,
2008. – 128 с.
ISBN 978-966-395-234-5

УДК 271.5-789
ББК 86.377-6

СВЯТОУСПЕНСЬКА УНІВЕРСИТЕТ ЛАВРА

**Конференція: “Студійське монашество”
28 грудня 2006 р. Б.**

єрм. Мануїл

МОНАШЕСТВО КИЄВОПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ: РАННЯ ДОБА

У попередній доповіді ми мали можливість перенестися у Візантійську імперію VIII-X ст., коли за преп. Теодора Студита Студійський устав сягнув піку свого розвитку. Досить цікаво, що якраз невдовзі після хрещення Київської Русі, в першій половині XI ст. його було записано та зредаговано Алексієм Студитом, який спочатку подвизався в обителі, а потім став патріархом Константинополя. Таким чином, цей устав уже був, згідно з Божим промислом, мовби “готовим” для того, щоби його прищепити деінде.

Проте, спочатку варто сказати про саме монашество у наших землях до запровадження студійської киновії, адже й до того часу вже існували якісь монастирі, та було чернече співжиття. Отож, відразу із прийняттям християнства, ми знаходимо у літописах відомості про існування монахів та різних монастирів. А навіть більше, як писав свого часу василіянин о. Атанасій Великий: “Ченці в Україні є, мабуть, старші за саму дату християнської України...”⁴. Звичайно, нас не цікавлять монастирі в Криму, який у часи Середньовіччя входив до складу Візантії та налічував приблизно 32 монастирі⁵. Адже більшість їхніх насельників були, якби ми сьогодні назвали, громадянами Візантії, а етнічних русин було

---

⁴ А. Г. Великий, ЧСВВ. *З літопису Християнської України*. Рим, 1968, т. 1, с. 254.

⁵ Див.: В. Г. Тур. *Православные монастыри Крыма*. Киев: Стилос, 2006, с. 11.

не так вже й багато. Проте, Студійський устав тут уже існував, адже за часів іконоборства Крим служив основним місцем для заслання монахів. Також можна припускати, що на Закарпатті та Південній Галичині, які входили до складу Великоморавської держави, існували спроби чернечого життя ще у IX ст. Саме у цьому часі святі Кирило та Методій принесли християнство у це князівство, а невдовзі їхні учні, переслідувані германцями, що зайняли цю державу, розійшлися як за кордон, так і по околицях цієї держави.

Щодо теренів самої Київської Русі, то тут до офіційного прийняття християнства існували лише поодинокі ченці-самітники, адже християн було вже немало не лише серед заїжджих купців та вояків, але й серед місцевого населення. Тому тут не бракувало представників чернецтва, яке, за словами преподобного Ісаака Сиріна, є “похвалою Церкви Христової”. Серед найвідоміших представників такого чернецтва був св. Іларіон, майбутній Київський митрополит. А невдовзі після 988 р., в часи св. Володимира, набули поширення, як називає їх професор Голубінський, “невластиві монастирі”. У чому полягали ці “невластиві монастирі”? Отож, декілька людей, які бажали бути монахами, об’єднувалися в одну спільноту, будували собі у певному місці келії, кожен для себе. І ось, така чернеча слобода представляла собою монастир. А оскільки іноки за своїм покликанням – люди молитви, то вони мали потребу в храмах, тому такі слободи найчастіше були при храмах, а то і в їхніх огорожах. Проте, дуже швидко з’явилися й повноцінні монастирі, оскільки вже в “Літописі” згадується, що преп. Антоній Печерський, перш ніж поселитися в печері, “ходи (въ Кіевѣ) по монастыремъ”⁶. За князя Ярослава Мудрого відомі два такі монастирі: святого Георгія та святої Ірини, які сам князь і заснував. Пізніше, вже коли існувала Печерська лавра, було засновано ще декілька монастирів як у самому Києві, так і в інших місцях. Таким чином, на зламі XI-XII ст., за обчисленнями

---

⁶ Про питання зародження монашества на Русі див.: Е. Голубинский. *История Русской Церкви*. – Москва: Крутицкое Патриаршее Подворье, 1997. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 552-554.

Б. Сапунова, у Київській державі існувало близько трьохсот монастирів із понад 15 тисячами монахів у них⁷ (!). Але ні один із тогочасних монастирів не мав якогось постійного уставу. Кожен жив більш-менш так, як Бог поклав на душу. З однієї сторони, це було позитивом, адже існувало широке поле для подвижницької діяльності, але набагато більше було негативів, адже в Русі християнство ще глибоко не закорінилось, а, окрім того, завжди знаходилися люди (як і тепер), які цю свободу використовували не на зростання у Христі, а для “плекання” своїх пристрастей.

І саме того часу на Русь повернувся з Афону постриженник Есфігменського монастиря ще не старий чернець Антоній, який народився десь у часі Хрещення Русі в містечку Любеч (зараз це Чернігівська область) та отримав ім'я Антипа. Світське ім'я ченця, яке було грецьким а не руським, побічно може вказувати на те, що його батьки – християни. Молодий юнак виїхав у Грецію, де вступив до монастиря, а через рокі повернувся до своєї Батьківщини, щоби прислужитися своєму народові. І що цікаво, як уже згадувалося, преп. Антоній обходив багато тогочасних київських монастирів, але ні в одному із них не поселився. Причина цього, мабуть, була одна: ці обителі і життя у них не відповідали справжньому чернечому життю, тому Антоній поселився в печері неподалік Берестова, де була резиденція київського князя. Ще раніше у цій печері подвизався пресвітер Іларіон, духівник князя, який став пізніше митрополитом. Про те, що життя у цих монастирях (які існували в Києві) не відповідало чернечим ідеалам, може свідчити той факт, що коли пізніше юнак Теодосій хотів вступити в монастир, то не міг цього зробити. Ось що сказано в його Житті: “Коли прийшов Теодосій у Київ, обходячи всі монастирі, адже хотів бути монахом і просив їх, щоби вони прийняли його. Вони ж, бачачи простоту юнака і те, що він одягнутий у бідну одежу, не хотіли його прийняти”⁸. Але бачимо, що Божим промислом Теодосію більше пощастило, адже він, як продовжує автор, “почув

---

⁷ Б. В. Сапунов, *Книга в России в XI-XIII вв.*, Ленинград, Наука, 1978, с. 64.

⁸ Києво-Печерський Патерик.

про блаженного Антонія, який жив у печері, і, окрилений умом, спрямувався туди”. На цей час Теодосію було трохи більше ніж 20 років, він був напівсиротою, і його матір довгі роки протівилася тому, щоби він став ченцем, аж поки, пройшовши через численні випробування, юнак не зміг зреалізувати своє прагнення. На час приходу в монастир Теодосія з преп. Антонієм проживав ще один монах – Никон Великий, як називає його літопис. Це було у 1058 р., а вже через два роки навколо печери преп. Антонія зібралися інші молоді люди, які бажали подвижницького життя. Це, своєю чергою, викликало конфлікт з самим київським князем Ізяславом, адже серед тих молодих ченців були сини двох його бояр: Варлаам та Єфрем. Внаслідок конфлікту був змушений покинути Київ Никон, який, як єдиний пресвітер, здійснював усі постриги. Замість нього ігуменом став молодий Варлаам. Це був перший ігумен новоствореного монастиря, оскільки Антоній, який завжди любив самотнє життя, поселився в іншому, більш віддаленому місці. Але події розвиваються з калейдоскопічною швидкістю: наступного, 1062 р., князь примиряється з постригами своїх дворян, натомість забирає молодого Варлаама ігуменом для новозаснованого монастиря святого Димитрія. Хоча відхід Варлаама, на перший погляд, був втратою для обителі, але це дозволило встановити майбутній лаврі певний правовий простір: вона була визнана володарем, пройшла своєрідну “реєстрацію” владою. Також ченцям було подаровано навколишні землі, що дозволило розвивати обитель. Постало питання нового ігумена, і Антоній, який завжди допомагав обителі в так би мовити кризових ситуаціях, призначив братії нового настоятеля. Ним став 24-річний Теодосій, якого теж було рукоположено в єромонахи (оскільки священиків серед братії, після вимушеного відходу Никона, не було). Молодий енергійний ігумен відразу розпочав розбудову обителі, кількість братії зростає із 15 до 100 осіб. Але тепер ми підійшли до однієї події, яка стала віховою для майбуття лаври: преп. Теодосій вирішив ввести устав, який би нормував щоденне життя братії. Адже до того часу все будувалося на харизматичності особи преп. Антонія та спільному ентузіазмі братії, її намаганням слідувати шляхом досконалості. Звичайно, Теодосій звернув

свою увагу на Візантію, яка мала на цей час довгу християнську та монастичну традицію. У тому часі, як подає Володимир Ричка, тут (тобто у Візантії) широкого розповсюдження набули три устави: Сави Освященого (Єрусалимський), Теодора Студита (Студійський або Константинопольський) і Афонський (устав Святої Гори)⁹. Кожен з них мав свої переваги. Але саме Студійський вже містив у собі синтез Єрусалимського з “Правилами” св. Василія, і був пристосований якраз для життя у великому місті. Його тільки-но було зредаговано, як я вже згадував на початку, Алексієм Студитом.

Таким чином, киево-печерський чернець Єфрем (пізніше він став Переяславським єпископом), пострижений ще Никоном, поїхав на деякий час до Константинополя, де за дорученням свого ігумена “списав” та переклав устав. Це трапилося десь у середині 1060-их рр. Сам устав, як ми знаємо, містив у собі настанови щодо порядку богослужіння, управління ченцями, ведення господарства тощо. Цікаво, що саме цей устав руське чернецтво цінувало за суворо дисциплінарну частину і вважало його “істинним”. Ось чому його дуже швидко було запроваджено в більшості монастирів Київської Русі. А преп. Нестор Літописець каже так про запровадження уставу: “Теодосій, отримавши устав, повелів прочитати його перед братією. І від тих пір він почав все у своїм монастирі творити по уставу св. обителі Студійської, як це є і донині з його учнями, що теж так роблять”. Про великий вплив Теодора Студита може свідчити й те, що у поученнях преп. Теодосія, які дійшли до нас, можемо зустріти не лише часті посилення на Теодора, а навіть і структурну побудову¹⁰.

Окрім того, преп. Теодосій попросив повернутися до лаври Никона, якого поважав як свого духовного отця. Він, як старший і віком і чернечим досвідом, став мовби “наставником новіціяту”, повчаючи братію, за словами Патерика, “духовними словесами”. Помічником у цьому для Никона був монах Стефан, наступник

---

⁹ Див.: Володимир Ричка, *Повсякденне життя монастирів Київської Русі*, с. 731.

¹⁰ Див.: *Перші українські проповідники і їх твори*. Рим, 1973, с. 36.

Теодосія по ігуменстві. Як бачимо, уже через якийсь десяток років монастир зробився своєрідним духовним центром Києва, незважаючи на те, що у той час у місті було вже багато й інших монастирів.

Велику авторитетність монастиря може підтвердити й те, що Антоній та Теодосій не боялися відкрито виступати проти несправедливості в суспільстві. А найважливіше – “влада імуші” дослухалися до цих думок, навіть коли й були невдоволені. Наприклад, Теодосій став духівником князя Ізяслава після того, як відмовився впустити того до монастиря “в недозволений час”, а наказав зачекати. На князя зробило велике враження те, що преподобний “не зважав на особу”. Відомий і інший момент, коли князь Святослав II прогнав з Києва свого старшого брата Ізяслава і сам засів на його троні. Теодосій тоді відмовився це визнати, забороняючи поминати князя-узурпатора за богослуженням, і був засуджений на вигнання. Проте, врешті-решт було знайдено компроміс: князя поминали, але після імені його брата Ізяслава. Знову ж Никон залишив Київ, оскільки відмовився йти на будь-які компроміси, і до лаври повернувся лише після смерті Святослава. Загалом, на мою думку, самому Никонові приділяється дуже мало уваги в історії славної лаври. Нам майже нічого не відомо про його життя в монастирі, а що було до монастиря – покрите мороком таємничості. Щодо подальших відносин Теодосія з Святославом, то князь шукав шляхів примирення, та навіть став “духовним чадом” преподобного і подарував ще кілька земель, щоби монастир далі розбудовувався, оскільки число братії збільшувалося.

Окрім того, з часом для лаври стають “дочірніми” інші обителі. Не можна сказати, чи це було відразу і в юрисдикційному змісті, а чи лише в духовному, але, наприклад, після смерті ігумена монастиря св. Димитрія о. Варлаама, ігуменом став ще один печерський інок – Ісає.

Також Печерська обитель стає своєрідним “постачальником” єпископів для єпархій Київської митрополії. Уже через двадцять років після її заснування звідси вийшло п’ять єпископів. Вони несли по єпархіях духовність лаври, засновували тут

монастирі за Студійським уставом. Вже на початку XIII ст. понад 50 постриженників обителі стали єпископами¹¹.

Також на монастир чекав ще один удар, якого зазнавала фактично кожна більша обитель. Ось як змальовує цю проблему богослов Георгій Федотов: “Виникаючи, звичайно, як творіння святого аскета, монастир у першому поколінні живе виключно духовним життям, потім культурні інтереси починають переважати, поступаючись у свою чергу першістю господарським. З перебігом часу монастир перетворюється на звичайну культурно-господарчу організацію, доки подальше виродження чернечого життя не зруйнує і його матеріального благополуччя... Монастир постійно потребує нових зарядів релігійної енергії, нових припливів святості, які час від часу, спрямовуючи і перетворюючи, рятують інститут від виродження”. І така загроза завжди залишалася актуальною, адже монастирі, де зібрані неодружені люди, не обтяжені сім'ями та супутніми їм потребами, “приречені” на матеріальне збагачення, особливо у такому суспільстві, де переважає сільське господарство та велика повага до монашества серед мирян. І за часів преп. Теодосія Лавра не відчувала якихось проблем через співвідношення матеріальних благ і духовного життя, але дуже швидко ми з цим стикаємося уже на сторінках того ж Патерика.

Якщо повернутися до самої історії обителі, то Господь дуже швидко покликав до себе як Антонія, так і Теодосія. Це сталося, відповідно, у 1073 та 1074 роках. Преп. Теодосію було тоді лишень 36 років.

Часи ігуменства Теодосія були піком духовного життя в обителі. Проте, не варто ідеалізувати тогочасного стану. Зокрема про проблеми, які були в лаврській спільноті, можемо довідатися з “Поучень” преподобного. Наприклад, не всім монахам подобався строгий Студійський устав, адже життя в безустановному монастирі було набагато легшим, інші ж докоряли за те, що ігумен багато допомагав бідним, кажучи, що не варто на жеброту витрачати стільки присасів. І цікаво, що тих, котрі нарікали на устав,

---

¹¹ Див.: “Небу подібна” обитель // *Офіційний сайт Києво-Печерської лаври.*

преп. Теодосій просто виганяв з монастиря, кажучи, що “якщо буду мовчати на Ваші нарікання, догоджуючи Вам ради Вашої слабості, то каміння кричатиме”¹². Також великою тогочасною проблемою, адже про неї преподобний говорить у багатьох своїх поученнях, було те, що братія (як і тепер) дуже любила безчинно тинятися з келії в келію та пліткувати.

Ще одна сумна риса того, як братія не мала послуху своєму ігумену, проявилася у часі його відходу на інший світ. Ченці перед смертю Теодосія (він хворів протягом восьми днів) звернулися з проханням, щоб він сам призначив свого наступника. Теодосій наполягав провести вибори, а коли монахи й далі стояли на своєму, преподобний запропонував кандидатуру єромонаха Якова. І тоді брати сказали, що вони хочуть іншого ігумена, та обрали свою кандидатуру: монаха Стефана, одного з перших ченців, пострижених ще Никоном. Теодосій, хоча і покарвав братів за свавілля, але виконав їхню волю. Тут не ходить про саму особу Стефана, це була справді добра людина, здібний адміністратор (він завершив будівництво Успенського храму) та духовний чоловік, але через чотири роки ті ж самі брати зняли його з ігуменства, ба більше – зовсім прогнали з монастиря. Закінчив він своє життя як єпископ Володимир-Волинський та приятель монастиря, де отримав постриг.

Хотілось би додати ще один штрих до письменницької діяльності преп. Теодосія. Отож, дуже часто, особливо від наших нез’єднаних братів, можемо чути про те, що він писав твори антилатинського спрямування. Це – недобросовісне підтасування, оскільки автором цих антилатинських послань був справді Теодосій і справді ігумен Печерський, проте він помер через 80 років після преп. Теодосія, і його, щоби відрізнити від преподобного, називають Греком, за країною походження¹³. Тобто існувало два Теодосії Печерських.

---

¹² Див.: Слово о тѣрпѣніи и о любви//*Перші українські проповідники і їх твори*. Рим, 1973, с. 93.

¹³ Детальніше про це питання можна знайти у: *Перші українські проповідники і їх твори*. Рим, 1973, с. 34-35. теж див.: М. Д. Приселков.

А наступним ігуменом після Стефана у 1078 р. став уже не раз згадуваний Никон, який повернувся до лаври. Протягом десятилітнього ігуменства він зіткнувся з тим, що його брати теж критикували, як і попередників. На цей раз, на відміну від Теодосія, за те, що він не так строго наполягав на фізичній аскезі, як преподобний. Тепер уже знайшлися “традиціоналісти”, які не були вдоволені цим. Але, в основному – це продовження розквіту лаври, вона і далі є беззаперечним зразком того, яким має бути чернецтво.

У 1089 р., вже за ігумена Йоана, освячено новий собор Успення, невдовзі проведено канонізацію преп. Теодосія. Ченці включаються в місіонерську діяльність. Врешті в 1171 р., за сприянням сумнозвісного князя Андрея Боголюбського, лавра здобула статус архимандрії. Вона підпорядковувалася виключно Константинопольському патріярху, а оскільки він був далеко, то користувалася повним самоуправлінням¹⁴.

Проте, слід зазначити, що тут завжди, навіть у найсвітліші часи, були свої проблеми. І це ми дізнаємося не зі сторонніх джерел, а з самого Патерика. Наприклад, натрапляємо на ситуацію, коли одного ченця, який був бідний і не мав ніяких фінансів, обходили з постригом. Але ж це прямо суперечило кинувійному студійському монастиреві, а могло, теоретично, траплятися лише в беззаставній обителі.

Загалом, поступово монастир занепадав, тим більше, що у нашій державі були значні політичні негаразди. Але мені здається, що радше не знаходилося такої людини, яка б зуміла все це описати. Адже, коли збирається група ініціаторів, які живуть єдиними думками, тоді легше все робити, але коли ентузіазм про-

---

Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X-XII вв., Санкт-Петербург: Наука, 2003, с. 199-200. Проте, є особи, які відстоюють авторство преп. Теодосія і щодо антилатинських творів (див.: И. П. Еремин. *Литературное наследие Феодосия Печерского*, с. 161-163).

¹⁴ Див.: М. Д. Присёлков. *Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X-XII вв.*, Санкт-Петербург: Наука, 2003, с. 221.

ходить, залишається кропітка праця над собою, умиртвленням у собі “старого чоловіка” та здобуттям нового, плекання в собі тих почуттів, “що у Христі Ісусі”.

Нав’язуючи все це до сьогоднішньої конференції, хотів би сказати, що ми дуже часто оглядаємося назад, але не для того, щоби повчитися та почерпнути щось корисного для себе, а шукаючи “золотих часів”. Нам часто здається, що колись чернецтво було кращим, що студити часів преп. Теодора, преп. Теодосія, або, хоча би блаж. Климентія, були “побожнішими”. Але, на мою гадку, слід пам’ятати одне: були свого часу моменти розквіту, були і занепаду. Проте, все залежить від нас самих – хочемо ми бути істинними монахами чи ні. А наш Господь Христос сказав: “Шукайте, і знайдете...”.

На цей час є помічником економа в монастирях Студійського Уставу. Володіє російською, англійською мовами.

єрм. Мануїл (Пишкович)

Народився 30 жовтня 1980 р. Б. Навчався спочатку у Дрогобицькій, а потім – Львівській Духовній семінарії. 08.09.2000 р. Б. вступив у число ченців Святоуспенської Унівської Лаври Студійського Уставу. 02.10.2005 р. Б. пострижений у Малу схиму. Невдовзі рукоположений у єродиякона (21.11.2005) та єромонаха (11.09.2006). Секретар Ігумена Унівської Лаври з 15.12.2005 р. Б. Теж виконував обов'язки помічника економа монастирів студійських (01.06.2006-10.07.2007). Спеціаліст богослов'я. Дипломна робота на тему “Монашество у законодавстві Вселенської Церкви на Сході (I тисячоліття)”. Написав книгу “Історія Свято-Успенської Лаври і студійського монашества” у 2005 р. Б.

єрм. Онуфрій (Кіндратишин)

Народився у 1977 у м. Бориславі Львівської обл., там отримав початкову освіту. У 1995 р., по закінченні гуманітарно-теологічного Ліцею ім. блаженного Климентія Шептицького, вступив до Святоуспенської Унівської Лаври, де у 1999 р. прийняв постриг у Малу схиму. Навчався у Львівській Духовній Семінарії, у 2004 р. став священником.

Наукова праця з літургічного богослов'я: *Способи виконання псалмів у християнському богослуженні Єгипту в IV ст. на основі згадок про псалмостів у творах св. Атанасія Олександрійського.*

єрм. Теодор (Мартинюк)

Народився 1 лютого 1974 р. у с. Дора на Гуцульщині. У 1989 р. закінчив Яремчанську восьмирічну школу № 1, у тому ж році розпочав навчання у Кременецькому педагогічному коледжі ім. Т. Шевченка на факультеті праці і креслення, який закінчив у 1993 р. із дипломом вчитель праці, креслення та гуртків декоративного-прикладного мистецтва. У 1993 р. вступив до Святоуспенської Унівської Лаври. З 1994 р. по 2001 р. навчався у Люблінському Католицькому Університеті. Отримав диплом магістра богослов'я. 2001-2003 – економ Святоуспенської Унівської Лаври. 2003-2005 – настоятель Святомихайлівського монастиря у Львові. З 2005 р. студент Папського Східного Інституту, факультет канонічного права.

ЗМІСТ

СВЯТОУСПЕНСЬКА УНІВСЬКА ЛАВРА

Конференція: “Студійське монашество”

28 грудня 2006 р. Б.

Вступне слово єрм. Венедикта	9
<i>єрм. Йона.</i> Монашество в часах св. Теодора Студита	12
<i>єрм. Мануїл.</i> Монашество КиєвоПечерської лаври: рання доба	31
<i>єрм. Теодор.</i> Відновлення студійського чернецтва слугою Божим митрополитом Андреем і блаж. свщмуч. Климентієм	41
<i>єрм. Онуфрій.</i> “Монашество в документах Церкви”	59

СВЯТОУСПЕНСЬКА УНІВСЬКА ЛАВРА

Конференція “Монаша спільнота”

27 грудня 2007 р. Б.

Вступне слово єрм. Венедикта	87
Слово Блаженнішого Кир Любомира.....	91
Відповіді Блаженнішого Кир Любомира на запитання	105
<i>єрм. Лука.</i> Розуміння спільноти у монашій традиції.....	111
<i>єрм. Мануїл.</i> Монаша спільнота згідно з нашим Типіконом	121
Про доповідачів	125

СТУДІЙСЬКЕ МОНАШЕСТВО

Матеріали конференцій

Літературний редактор
Наталія Львів

Художній редактор
Роман Скиба

Технічний редактор
Надія Стахур

Підписано до друку 18.09.2008 р. Формат 60x84/16.
Папір офс. Гарнітура PetersburgТТ. Друк на ризографі.
Ум. друк. арк. 7,4. Ум. фарбовідб. 7,6. Обл.-вид. арк. 5,9.
Наклад 300 прим. Зам. 0006

Видавництво «Свічадо»
79008, а/с 808, вул. Винниченка, 22, м. Львів,
тел. (032) 297-16-33, 274-23-09
e-mail: post@svichado.com
url: www.svichado.com